

KISS JENŐ

NYELVJÁRÁSTAN ÉS DIALEKTOLÓGIA

1. Ha akárcsak felületes pillantást vetünk azokra a magyar munkákra, tanulmányokra, amelyeknek vizsgálati tárgya a területi nyelvváltozatok, bizonyára feltűnik, hogy hol a *nyelvjárás*tan-nal, hol pedig a *dialektológia*-val (illetőleg melléknévi származékaikkal: a *nyelvjárás*tani-val és a *dialektológi*ai-val) találkozunk. Közelebbről szemügyre véve a két szakszó használatát, azt tapasztaljuk, hogy nagyrészt szinonimákként élnek velük a kutatók – ahogy egyébként számos más nyelvben is, így például a németben (*Mundartkunde : Dialektologie*) vagy a finnben (*murteentutkimus : dialektologia*). Nem véletlenül. A szótörténeti adatok szerint ugyanis a két terminus azonos jelentésű szóként kezdte s folytatta is pályafutását: a *nyelvjárás*tan 1844-től adathozható (Imre 1978: 145), a *dialektologia* (sic!) pedig 1893-tól (PallasLex. *Dialektologia* a.), s meghatározásaik szerint valóban azonos fogalmat jelöltek. De lássunk bizonyosságul újabb adatokat is! Balogh Lajostól idézek: „az említett két terület, a hagyományos értelemben vett dialektológia és a beszédváltozatokat a szociolingvisztika módszereivel feltáró nyelvjáráskutatás sok vonatkozásban különbözik egymástól ... Nem ok nélkül bonyolultabb tehát ez az új feladat a hagyományos nyelvjáráskutatásnál” (1978: 49). Itt tehát a *dialektológia*-t hagyományos értelemben láthatjuk szerepeltetve, s

ezzel mintegy szembe állítva a szociolingvisztika módszereivel dolgozó, tehát nem hagyományos értelemben vett, azaz modern *nyelvjáráskutatás*, hogy aztán megint a *nyelvjáráskutatás* következzen, de immár a *hagyományos* jelző kíséretében. Imre Samu 1979-ben így írt: „A regionális köznyelvi kutatások ... a nyelvjárástani kutatásokból nőttek ki. Dialektológusok kezdeményezték az ilyen jellegű vizsgálatokat ... Kezdetől fogva világos volt azonban ..., hogy a dialektológia legkorszerűbb, a gyakorlat példáját is kiállt módszerei sem alkalmazhatók mechanikusan a regionális köznyelvi vizsgálatokban” (1979: 4). Itt is szinonimákkal találkozunk, tehát éppenséggel fordított megfogalmazás is lehetséges megoldás lett volna, mondjuk így: a regionális köznyelvi kutatások ... a dialektológiai kutatásokból nőttek ki. Nyelvjáráskutatók kezdeményezték az ilyen jellegű vizsgálatokat. Deme szakszóhasználatáról is ugyanez mondható: ő „A századforduló dialektológiai munkálkodását” (1982: 213–214) emlegeti, s nyilván természetesnek tartanánk, ha ezt olvashatnánk: a századforduló nyelvjárástani munkálkodását így és így értékeljük ma. Végül még egy Imre Samu-idézet: „A dialektológia a magyar nyelvtudománynak az utóbbi másfél évszázadban majdnem mindig igen számottevő és eredményesen művelt részterülete volt” (1978: 140). A jeles dialektológus tehát arra az időszakra is vonatkoztatja a *dialektológiá-t*, amikor még módszeres nyelvjáráskutatásról nem lehet beszélni. Magyarán tehát: *nyelvjáráskutatás és nyelvjárástan = dialektológia*.

2. Ha a szóban forgó szinonimák előfordulási gyakoriságát nézzük, akkor a *dialektológia* és *dialektológiai* feltűnő előrenyomulását érzékelhetjük a nyolcvanas évek elejétől. Ha nem is határkö, de bizonyosan fontos állomás volt az 1981-ben Szombathelyen megtartott nyelvjárástani értekezéslet – a korábbi népnyelvkutató értekezletek egyenes ági utódja, l. Deme 1982: 215 –, amely a *dialektológiai szimpozion* nevet viselte. (Ezen a címen jelentek

meg 1982-ben az előadások is. De ezt a címet viselték a későbbi konferenciák és kötetek is.) Ezen az értekezleten a nyelvjárások problematikáján kívül foglalkoztunk a regionális köznyelviséggel, a nyelvjárási változásvizsgálattal, s a szociolingvisztika bizonyos vonatkozásaival is. Azaz olyan kérdésekkel is, amelyekkel a korábbi népnyelvkutató értekezletek nem foglalkoztak, mert részben nem is foglalkozhattak. Benkő Loránd fogalmazta meg ott és akkor: „a nyelvjárási diszciplínának a tartalmát meg kell újítani ... A régi, hagyományos értelemben a nyelvjárási diszciplínát már nem lehet szemlélni. Abba beletartozik sok minden ... a regionális köznyelvi kutatások ... általában a szociolingvisztikának ... igen tág kérdésköre” (1982: 145). A két szóban forgó terminus, a *nyelvjárastan* (*nyelvjáráskutatás*, sőt *nyelvjárástudomány*) és a *dialektológia* teljes fogalmi fedését ekkor kezdi felváltani a részleges fedés. Magyarán: a *dialektológia* kezdi jelölni a tágabb körű fogalmat, a *nyelvjárastan* (*nyelvjáráskutatás*) pedig megmarad a korábbi, a *dialektológiá*-éhoz képest most már szűkebb fogalom jelölésénél.

Mi ennek az oka? Elsődlegesen az, hogy a korábbiakhoz képest számottevő változás következik be mind a regionális nyelvváltozatok állapotában, mind pedig a kutatások tematikájában (l. a Benkő-idézetet). Ami az előbbit illeti: a legfontosabb s legnagyobb hatókörű változásként kialakult és elterjedt a regionális köznyelviség, az a sajátos nyelvi köztesség vagy közveleg, amely paradox módon a köznyelv terjedésének, egyszersmind pedig a nyelvjárások erejének az igazolása. A másik: a nyelvjárások visszaszorulása folytatódott, s ez összefügg a hagyományos paraszti gazdálkodás megszűntével. A mai nyelvjárások szociológiai létfeltételei nem azonosak az ötven vagy akár a húsz évvel ezelőttiek létfeltételeivel. Kisebb szerepe van a nyelvjárásnak mint sajátos kommunikációs rendszernek, de megmaradt a nyelvjárás szimbólumfunkciója. Mindebből értelemszerűen következik, hogy

megváltozott a kutatások tematikája is: új kutatási területként belépett a regionális köznyelvviség s a kettősnyelvűség. De a nyelvtudomány fejlődése, főként a szociolingvisztika jelentkezése a maga új kérdésfölvetéseivel és módszereivel a hagyományos tematika átrajzolását vonta maga után. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a dialektológia szociolingvisztikai szemléletű megújódásának a következményeként ez a hagyományos nyelvtudományi ágazat kétdimenzióssá válóban van. Tudniillik a nyelvhasználatnak nemcsak területi dimenzióját vizsgálja, hanem a területiben a társadalmat is. Azaz a területi nyelvváltozatoknak a vizsgálatát a releváns társadalmi tényezőknek a föltárásával mélyíti el.

De nemcsak a regionális nyelvváltozatok állapotában, illetőleg a kutatások tematikájában következtek be változások, hanem a szaktudományi környezetben is. Arra gondolok, hogy a magyar dialektológia a korábbinál jobban kapcsolatban van, lehet a külföldi (itt: nyugati) dialektológiával, s az onnan jövő impulzusok a dialektológia szélesebb körű értelmezését támogatják. Nem beszélve arról, hogy az angolszász irodalomban az angol *dialect* nemcsak a területi, hanem a társadalmi nyelvváltozatokat is jelöli, így az angol *dialectology* („Dialectology ... is the study of dialect and dialects”: Chambers, Trudgill 1988: 3) eleve szélesebb körű fogalom, mint amihez mi szokva vagyunk (L. még Trudgill 1992 *Dialect* a.). Továbbá: Nyugat-Európában a városi nyelvek vizsgálata is dialektológiai feladat („urban dialectology”). Ha tehát a magyar dialektológia hagyományos és tovább művelendő területei mellett összefogja azokat a szálakat is, amit a korábban városi népnyelvkutatásnak (l. Bárczi vonatkozó munkáit) nevezett vizsgálatok s a városi regionális köznyelvi kutatások s a mai szociolingvisztikaiak vonulata jelent, akkor tematikáját tovább bővíti, módszertani fegyvertárát pedig nagyrészt korszerűre cseréli.

Ha a magyar nyelvészek úgy látják jónak, hogy a *nyelvjárás*-t (nyelvjáráskutatás-t, nyelvjárástudomány-t) és a *dialektológia*-t teljes értékű szinonimákként használják, akkor ezt éppúgy természetesnek kell tartanunk, ahogy az *alaktan* és a *morfológia*, a *jelentés* és a *szemantika*-féle kettőségeket. Ha azonban az a gyakorlat válik általánossá, hogy a *nyelvjárás*-t szűkebb, a *dialektológia*-t pedig tágabb értelemben használjuk, akkor ennek – láttuk – megvan a maga racionális, tudományon belüli magyarázata. Azt mondhatjuk ugyanis, hogy a *dialektológia* a szóban forgó tudományágnak ma már a magyarban is nemcsak jóval gyakrabban használt megnevezése, mint a *nyelvjárás*, hanem a mai nyelvi helyzetet és a tudományágtól átfogott tartományt terminológiailag is pontosabban kifejező terminus. (A *nyelvjárás* előtagjának az egyértelműsége, illetőleg jelentésbeli kötöttsége miatt kevésbé alkalmas a jelentésbővülésre.)

I r o d a l o m

- Balogh Lajos 1978. Nyelvjáráskutatás és szociolingvisztika. Magyar Nyelv 79: 44–55.
- Benkő Loránd 1982. Hozzászólás. In: Szabó G.–Molnár Z. 1982: 141–148.
- Besch, W. et alii (ed.) 1982. Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. Erster Halbband. Walter de Gruyter. Berlin, New York.
- Chambers, J. K.–Trudgill, P. 1988. Dialectology. Cambridge University Press. Cambridge.
- Deme László 1982. Néhány visszatekintő megjegyzés az elhangzottakhoz. In: Szabó G.–Molnár Z. 1982: 213–215.
- Goossens, J. 1977. Deutsche Dialektologie. Walter de Gruyter. Berlin, New York.
- Hakulinen, A.–Ojanen, J. 1970. Kielitieteellinen ja fonetiikan terminologiaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Imre Samu 1978. Tudománytörténeti kérdések a magyar dialektológiában. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei. 30: 139–153.
- Imre Samu 1979. Előszó. Nyelvtudományi Értekezések 100. sz. 3–5.

- Kálmán Béla 1966. Nyelvjárásaink. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Niebaum, H. 1983. Dialektologie. Niemeyer. Tübingen.
- Szabó Géza – Molnár Zoltán (szerk.) 1982. Dialektológia szimpozion. VEAB Értesítő. 1982, II. A MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága. Veszprém.
- Trudgill, P. 1992. Introducing Language and Society. Penguin Group. London.